

DIFTONGII DIN GRAIURILE ROMÂNEȘTI DE LA SUD-VEST DE TIMIȘOARA

MIRELA ZAMILIA DANCIU

Graiurile românești de la sud-vest de Timișoara, între care se numără și cele din localitățile Ghilad, Banloc, Denta și Toager, se încadrează în aria celor nord-vest-bănățene de la sud de Bega și prezintă aproape toate caracteristicile atribuite subdialectului bănățean, dar și unele proprii.

Diftongii din graiurile românești de la sud-vest de Timișoara se caracterizează prin diversitate calitativă. Aceasta provine din evoluții și fenomene specifice, care afectează vocala: velarizarea lui *e* urmând unui *i*, acțiunea velarizantă a unor consoane etc. Pe lângă o mai mare frecvență distributivă a diftongilor, rezultă, adesea, și un caracter distinct al unora față de alte arii, ca și o mobilitate destul de mare a lor.

Ascendenți sau descendenți, diftongii pot fi accentuați sau neaccentuați, situați la inițială de cuvânt, în poziție internă și la finală de cuvânt. Nu numai că apar în cuvinte de origini diferite, dar au și origini diferite: moșteniți în elemente de continuitate sau rezultați din evoluții vechi din latină, introduși odată cu diverse împrumuturi, apăruiți pe teren românesc mai ales în urma unor evoluții spontane. În cele ce urmează reținem, în legătură cu unii, aspectele cele mai semnificative.

au – accentuat

1. Diftongul *au* este conservat în graiurile românești de la sud-vest de Timișoara, precum și în cele din nordul Banatului¹, în interiorul cuvântului când nu este urmat de consoanele *r*, *l*: *cau*t, *cau*ț², *aplaud*, *aplaud*ț, *pau*đă.

2. Când este urmat de consoanele *r*, *l*, diftongul *au* evoluează la grupul $a - \overset{u}{u} > a - \overset{u}{o}$: *ă*or, *stă*ol, *gră*ore. În aceste cazuri am avut a face cu diereza diftongului *au* urmat de *r*, *l* în poziție finală.

au – neaccentuat

1. *au* > *ău* când nu este în poziție inițială: *cău*tăm (când nu este folosită forma *căptăm*), *lău*dăm (când nu este folosită forma *lăbdăm*).

2. *au* > *o* (^u*o*) în conjuncția *o* (^u*o*) cu sensul de „sau”: *a*ț făcut ^u*o* nu treaba?

ău

1. Diftongul neaccentuat *ău* evoluează frecvent la *o* (> *u*) prin labializarea lui *ă*: *m-am zui*tăt (< *zoităt*), *tătă-tu*, *tătă-su*, *bărbătă-tu* (< *tătă-to*, *tătă-so*, *bărbătă-so*).

Evoluția *ău* > *o* este frecventă în graiurile dacoromânești, mai ales în cele din Ardeal³.

ea, ia

¹ Vezi Urișescu, *Sincronie și diacronie*, p. 76.

² Alternând cu formele *capt*, *capț* (NALR-Ban., vol. I, h. 41).

³ Vezi Densusianu, *Hațeg*, p. 25; Papahagi, *Maramureș*, p. LXIX; Teaha, *Crișul Negru*, p. 92; Istrate, *Nepos*, p. 67; Șandru, *Năsăud*, p. 186; Frățilă, *Târnave II*, p. 53; ALR s.n., vol. VI, h. 1653.

1. Diftongul *ɛá* evoluează la *já* prin închiderea elementului semivocalic: *mătrǎiáță*, *criápă*, *ștriáŋg*, *criáță*, *poviástă*⁴, *biát*. În Banloc și Ghilad am întâlnit și forme cu diftongul *ɛa*: *mătreáță*, *ștreáŋg*.

Fenomenul este răspândit în Muntenia, Transilvania, Maramureș și unele graiuri din Banat și Oltenia⁵.

2. Vechii diftongi *ɛá*, *já* evoluează la ⁱ*ě*, ⁱ*ĕ* când sunt urmați în silaba următoare de *e*⁶: *pⁱěné*, *vⁱědě*, *miěrzě*, *vorbĭěșcě*.

În forme de tipul *tăiácě*, *muiácě*, păstrarea diftongului *já* se explică prin coerență paradigmatică⁷.

3. Diftongii *ɛá*, *já* alternează cu ⁱ*ĕ* (ⁱ*ĕ*, ⁱ*á*) când vechiul *e* din silaba următoare s-a velarizat în *ă* sub influența consoanei precedente. Alternanța fonetică apare uneori în același grai și chiar la același informator:

sirⁱĕșă, dar și *sirⁱášă*, pl.

mⁱĕstăcă, dar și *mⁱástăcă*

ĭⁱĕșă, dar și *ĭⁱásă*

În trecerea de la singular la plural a cuvântului *beat* apare această alternanță fonetică: *biát* – *biĕť*.

Alternanța între *ja* și *je* apare și în Lăpușul de Sus⁸.

4. Alternanța diftongilor *ɛá*, *já* cu ⁱ*ĕ*, ⁱ*ĕ* apare și în silabă finală, dar, spre deosebire de alte localități din Banat, în Ghilad sunt răspândite mai multe forme cu *ɛá*, *já*: *fășám*, *fășáj*, *spuňám*, *spuňáj*, *vidám*, *vidáj* etc.

⁴ Vezi Faiciuc, *Diftongul ea*, p. 210.

⁵ Vezi ALR I, vol. I, h. 11; ALRM I, vol. II, h. 361; NALR-BAN. I, h. 22; Brâncuș, *Oltenia*, p. 249.

⁶ Vezi Ivănescu, *Probleme capitale*, p. 216; Urișescu, *Sincronie și diacronie*, p. 66.

⁷ Vezi Ivănescu, *Probleme capitale*, p. 218.

⁸ Vezi Șandru, *Lăpuș*, p. 123.

Formele cu diftongi *ɛá*, *íá* (consoană palatală + *á*) în astfel de poziții sunt răspândite în sudul și sud-vestul Transilvaniei, Banat, Oltenia, Muntenia, sudul Moldovei⁹.

5. Când sunt neaccentuați, diftongii *-ɛá*, *-íá* finali se păstrează întotdeauna în formele articulate ale substantivelor și la formele numeralului ordinal: *vúlpiá*, *lumíá*, *a tr^uia* etc. Fonetismul este răspândit pe o arie întinsă, care cuprinde Banatul, sudul Crișanei, Transilvania, cea mai mare parte din Moldova, Muntenia și Oltenia¹⁰.

În formele pronumelui demonstrativ, diftongii *-ɛa*, *ia* finali nu evoluează la *ɛ*, *ie*: *áia*, *áșca*, *áia*, *áșca*, *áliá*¹¹.

6. *ɛa* > *a* indiferent de accent și de poziția în cuvânt, când este precedat de următoarele consoane dure și grupuri de consoane:

- *s*, *z*, *ț*, *ɖ*, *ș*, *j*: *sáră*, *sácă*, *ɖámă*, *să prîŋɖáscă*, *cățáuă*, *márța*, *țápă*, *țávă*, *să păzască*, *orășaná*, *înșálă*, *să slujască*, *visádă*, *școpătădă*¹²;
- *st*: *stárpă* (NALR-Ban., vol. II, h. 285), *să p^uostască*, *sta* „stea”;
- *r* precedat de consoană: *întrábă*;
- *d* în *dasúpra*.

ie

1. Diftongul *ie* (< *é*) precedat de labiale își păstrează elementul semivocalic: *miěrg*, *piěrd*, *fiěrb*, *miěɖ*, *piěpt*, *miěl*, *viěr*.

Uneori elementul semivocalic are durată mai mică: *pⁱěpt*, *mⁱěl* etc.

⁹ Vezi ALR s.n., vol. VII, h. 1973, 1975, 2171, 2121.

¹⁰ Vezi ALR s.n., vol. VI, h. 1593 și 1787.

¹¹ Vezi ALR s.n., vol. VI, h. 1719 și 1725.

¹² Vezi Faiciuc, *Diftongul ea*, p. 210; Candrea, *Țara Oașului*, p. 9.

În unele cazuri, diftongul *je* este rezultatul contragerii hiatului *ie*: *cápčíě, feštánjě*.

2. Nu am înregistrat forme în care să aibă loc reducerea diftongului *je* (< *ě*) precedat de labiale la *e*¹³.

3. Printr-o asimilare vocalică în contact, *je* > *ji* > *i*: (*mă*) *vai̯t*.

qa

1. *qa* > *ua*. Evoluția este paralelă cu *qa* > *ia* și are loc fenomenul închiderii elementului semivocalic: *uálă, mășciúáně, muáră, ruátă, țuále* „haine”, *cuásă* etc. Fonetismul formează arii în Moldova, Banat și sudul Transilvaniei¹⁴.

2. *a* – elementul al doilea al diftongului prezintă uneori grade diferite de labializare: *să* ^u *omuáră, uârbă, uâiě, suácră, tuámñă* etc. Fenomenul labializării lui *a* în diftongul *qa* (*qa*) este foarte răspândit în graiurile dacoromânești¹⁵.

3. Înainte de *u* diftongul *ua* (*uâ*) alternează uneori cu *uo*: *duâuă, duóuă, nuâuă, nuóuă*. Formele alternate în cazul diftongului *qa* (*qa*) urmat de *u* au fost înregistrate și în alte graiuri¹⁶.

4. Diftongul *qa* (*uâ*) se păstrează în formele verbale *pluâiě, să pluâiě*. Aceeași conservare apare și în alte graiuri daco-

¹³ Pentru acest fenomen vezi Weigand, *Banat*, p. 214; Pușcariu, *LR*, p. 322; Rusu, *Olt. N-V*, p. 63-64.

¹⁴ Vezi ALR s.n., vol. VII, h. 1969, 2054, 2068. Apare înregistrat și în Oltenia de către Brâncuș, *Oltenia*, p. 250.

¹⁵ Vezi ALRM I, vol. II, h. 242, 270, 294, 365, 405; ALR s.n., vol. VII, h. 1969, 2068; NALR-Ban., vol. I, h. 102, 108, 109.

¹⁶ Vezi ALR s.n., vol. VI, h. 1641, 1646, 1766, 1779, 1790; Beltechi, *Almăj*, p. 118; I. Pătruț, *Rostirea nouă, două* etc., în *Omăgiu lui Iorgu Jordan*, București, 1958, p. 661-665; Papahagi, *Maramureș*, p. LV.

române în care nu este urmat de *u*, în aromână și meglenoromână¹⁷.

Bibliografie și abrevieri bibliografice

ALR I = *Atlasul lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu, Partea I, de Sever Pop, vol. I, Cluj 1938; vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.

ALR, s.n., VII = *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, vol. I/VII, București, EA, 1956/1972

ALRM I = *Micul Atlas lingvistic român*, partea I, de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938, vol. II, Sibiu-Leipzig, 1942.

Beltechi, E., *Almăj* = Eugen Beltechi, *Graiurile din Almăj: fonetica*, Timișoara, 1985.

Brâncuș, *Oltenia* = Gr. Brâncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI, 1962, nr. 3, p. 248-260.

Candrea, *Țara Oașului* = I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, extras din „Buletinul Societății filologice”, II, București, 1907, p. 35-85.

Densusianu, *Hațeg* = Ov. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, Institutul de Filologie și folclor, 1915.

Faiciuc, *Diftongul ga* = I. Faiciuc, *Diftongul ga în poziție e în unele graiuri din Banat*, în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 207-220.

Frățilă, *Târnave II* = Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnave*, Blaj, Editura Astra, 2005.

Istrate, *Nepos* = G. Istrate, *Graiul satului Nepos (jud. Năsăud)*, în BIFR, IV, 1937, p. 50-97.

Ivănescu, *Problemele capitale* = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1948.

NALR-Banat = *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat, I*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, EA, 1980. *II*, 1997. *III*, 1998. *IV*, 2005.

Papahagi, *Maramureș* = Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, Editura Cultura Națională, București, 1925.

¹⁷ Vezi ALR s.n., vol. III, h. 787.

Pătruț, I., *Rostirea nouă, două etc.*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan”, București, 1958, p. 661-665.

Pușcariu, LR = Sextil Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București, 1940; *II. Rostirea*, București, EA, 1959.

Rusu, Olt. N-V = Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei. Fonetica. Consideratii fonologice*, București, EA, 1971.

Șandru, Almăj = D. Șandru, *Enquête linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. V. Vallée de l'Almăj.*, BL, V, 1937 p. 125-189.

Șandru, Năsăud = D. Șandru, *Enquête linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. VI, District de Năsăud (Nord-Est de la Transylvanie)*, BL, VI, 1938.

Teaha, Crișul Negru = Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, EA, 1961.

Urișescu, *Sincronie și diacronie* = Dorin Urișescu, *Sincronie și diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, ediția a doua, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Clusium, 2007.

Weigand, Banat/Jb = G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, Jahresber, III, 1896, p. 198-332 și separat, Leipzig, 1896.

DIPHTHONGS OF THE ROMANIAN SPEECHES SOUTH WEST OF TIMISOARA

Abstract

The diphthongs of the Romanian speeches south west of Timisoara are characterised by diversity. Ascending or descending, the diphthongs can be stressed or unstressed and they are situated at the word capital letter, in internal position and at the end of the word. Not only do they appear in words of different origins, but they also have different origins themselves: they are inherited in elements of continuity or they appear as a result of older Latin evolutions, introduced together with certain borrowings. They appeared on Romanian ground especially as a result of spontaneous evolutions.